

Божидар Добрев

РАЗМЕНА ПИСАМА ИЗМЕЂУ БЕЛЕ БАРТОКА И РАЈНЕ КАЦАРОВЕ

Айси́раки́: Из врло обимне Бартокове кореспонденције, која се чува у његовом архиву у Будимпешти, одабран је мали део који се односи на композиторову преписку са бугарском фолклористикињом Рајном Кацаровом. Главне теме ове кореспонденције, вођене од 1935. до 1937. године на француском језику, тицале су се Бартокових планова да посети Бугарску ради бољег упознавања музичког фолклора те земље, као и стручних питања записивања народне музике.

Кључне речи: Бела Барток, Рајна Кацарова, музички фолклор, преписка.

Данас се зна само за седам писама и две поштанске карте из кореспонденције вођене између Беле Бартока (1881-1945) и бугарске фолклористикиње Рајне Кацарове (1901-1984). Најраније писмо из ове преписке, које се чува у Бартоковом архиву у Будимпешти, носи датум 17. 02.1935, док је последње написано 15. 07. 1937. По садржају ових писама и искреном тону којим се двоје музичара међусобно обавештавају о својим проучавањима и проблемима око припреме Бартоковог путовања у Бугарску није тешко закључити да је био размењен већи број писама него што је сачуван и да је ова кореспонденција вероватно обухватала шири временски распон. Код нас нису рађена истраживања те врсте јер су проучавања епистоларног наслеђа још увек апсолутно страна тема за бугарску музикологију. У иностраној литератури посвећеној Бартоковом интересовању за балкански фолклор недостају подробне информације о његовој сарадњи са фолклористима из других земаља, па се може закључити да објављивање ове грађе попуњава значајну празнину у том погледу.

Са оснивањем Архива Беле Бартока у Будимпешти 1961. године и његовим каснијим прикључењем Музиколошком институту Мађарске академије наука, постало је могуће да се започну свеукупна и систематична проучавања композиторовог наслеђа. Тај циљ је за кратко време окупио зналце Бартоковог стваралаштва из целог света, који су приступили и проучавању његове епистоларне заоставштине. Барток је оставио огромну кореспонденцију (према непотпуним подацима – преко 2000 писама), која пред-

ставља изванредно вредан извор информација. Без сумње, за нас су од нарочитог значаја његова проучавања фолклора различитих народа која су трајала деценијама, паралелно са његовим композиторским радом.¹ Посебно место посветио је музици народа источне Европе, конкретно музици балканског региона. Према његовом мишљењу, није случајно да «народна музика има тамо прворазредно, незаменљиво и огромно значење, док друге музичке традиције једва да постоје или још увек имају незнатну вредност. То се односи на већину земаља источне и југоисточне Европе и Мађарску такође.»² На тој основи Барток негује везе са већим бројем музичара и етномузиколога из различитих земаља, па је његова кореспонденција с њима често повод за размену мишљења о проблемима и темама које нису увек везане само за конкретне практичне задатке. У опуштеној форми комуникације и у отвореном тону Бартокова писма откривају интересантне детаље о његовој личности, омогућавајући да се стекне представа о психологији његовог стварања, да се разуме мотивација за његове естетске позиције које је развијао и категорично бранио у компликованој атмосфери која је владала у Европи тридесетих година 20. века.

За кореспонденцију између Беле Бартока и Рајне Кацарове сазнало се 1960. године, када су у посебном издању³ први пут објављена писма која је он примио, као и нека чији је он аутор, а чувају се у његовом архиву у форми концепта или копија. Једно од њих, Бартоково писмо упућено Кацаровој⁴, дало је изненађујуће (до тада непознате) и интересантне информације о његовој искреној жељи да посети Бугарску и на лицу места чује «како сељаци певају ове важне ритмове», о труду који је предузимао да оствари ту идеју, о тешкоћама које су долазиле са бугарске стране, као и о припремама за путовање, које су укључивале набавку једне бугарске граматике, различитих књига, новина и часописа, да би стекао више знања о језику и говору. Нешто касније – 1968. године – откривена су и објављена још два писма⁵ у оригиналу на француском језику. То је заправо наставак размене мишљења између Бартока

¹ Први чланак – *Székely balladák* (*Баладе из Секеља*) објављен је 1908. године, а последњи *Апéргене (paraszizene) fejlődési fokai* (*Степени развоја вокалне музике*) године 1943. у Њујорку, где је Барток живео до своје смрти 1945. године.

² Вид. – *Székely balladák* (*Баладе из Секеља*), *Ethnographia* XIX, 2, Budapest, 1908, 632.

³ *Béla Bartók – Ausgewählte Briefe*, Corvina Verlag, Budapest, 1960.

⁴ *Ibid*, под бројем 132.

⁵ *Documenta Bartókiana*, H.3, B. Schott's Söhne, Mainz, 1968.

и Кацарове о тада актуелној теми за Бартока – путовању у Софију, и његовој жељи да набави збирке народних песама које су биле објављене у Софији. Прво од тих писама⁶ има датум 23. 03. 1935. и представља одговор на већ познато Бартоково писмо, док је друго без тачног датума, али са ознаком 1935. године, па се може без сумње рачунати да је те године и настало, посебно кад се узме у обзир његов садржај.⁷ Уз ова писма стоје кратке редакторске белешке приређивача Јаноша Демења, међу којима је и интересантна референца о уџбеницима на бугарском језику који се налазе у композиторовој библиотеци.

Остала писма из кореспонденције Б. Бартока и Р. Кацарове објавио је Денис Диле⁸, чувени истраживач Бартоковог дела. У периодичном издању *Documenta Bartókiana* бр. 4 из 1970. године он објављује рад «Бартокова размена писама са госпођом Рајном Кацаровом», дајући кратка објашњења о редакторском раду и белешке о појединим личностима и неким нејасним местима.⁹

Бела Барток је остварио свој први непосредни контакт са бугарском народном музиком вероватно 1912. године, када је током посете области Банат (Румунија) записао седам песама банатских Бугара, које је касније објавио под насловом «Musique paysanne

⁶ Под бројем 116, 174-175.

⁷ *Documenta Bartókiana*, додаток 23. Барток Кацаровој, 283-284.

⁸ Денис Диле (Denis Dille, 1904), Белгијанац по рођењу, студирао је теологију, филозофију и музику на универзитетима у Антверпену и Мехелену. Тридесетих година 20. века упознао је Бартока лично и 1939. објавио једну од првих монографија о стваралаштву овог композитора. Од 1961. до 1970. радио је као руководилац новооснованог Бартоковог архива у Будимпешти. Објавио је велики број радова у разним земљама.

⁹ Пуни Дилеов текст гласи: “Осим једног, сва Бартокова писма Рајни Кацаровој су уништена, пошто је њена кућа погођена бомбом за време 2. светског рата. Једино сачувано писмо, које носи датум 27. фебруар 1935, објављено је у DemBг/III, 402. Одговор Рајне Кацарове, написан 23. марта 1935, може да се нађе у DocBг/III, 174. У наставку објављујемо три писма и једну поштанску карту од Р. Кацарове, који су везани за проблеме музичког фолклора и зборника *Musique paysanne serbe et bulgare du Banat*. Бартоково писмо Кацаровој од 6. фебруара 1936. објављујемо на основу сачуваног рукописног концепта и копије на писањој машини. Између копије куцане машином и аутографског концепта постоје граматичке разлике. Пошто се на копији налази текст упућен адресаткињи, ја му дајем предност и објављујем га, при чему сам исправио неке грешке којих нема у рукопису. Друго Бартоково писмо, без датума, репродукујем према аутографском концепту.” Наведено према: *Bartók's Briefwechsel mit Frau R. Katarova*, *Documenta Bartókiana*, sc.4, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Bartók Archivium – Budapest, B. Schott's Söhne, Mainz, 1970, 165-172.

serbe et bulgare du Banat» (Српска и бугарска сељачка музика у Банату), Будимпешта, 1935. До његовог открића “асиметричног”, неправилног такта, као и особености мелодијских типова и архитектоники бугарских народних песама, дошло је ипак нешто касније, када је упознао истраживања Добри Христова и Васила Стоина о метроритмици бугарских народних песама. Управо су те јединствене црте бугарског музичког фолклора подстакле његово интересовање и он се током неколико година припремао да посети Бугарску, као и да набави и упозна “au plus tôt possible ces publications d’une richesse incomparable” (“што је пре могуће та издања неупоредивог богатства”).¹⁰ Бугарски неправилни тактови су за њега кључ за декодирање музике и других народа балканског региона. Из његових писама се јасно види да је имао контакте са Бугарском академијом наука и са књијаром «Шипев» у Софији. У личности Рајне Кацарове не налази само колегиницу која је спремна да буде од помоћи и интересантну саговорницу, већ и високо образовану специјалисткињу. Неуспех у организацији планираног путовања наводи га да се обрати и Панчу Владигерову, са молбом за подршку око организације једног концерта у Софији, који је требало да буде повод за посету Бугарској.¹¹ «Веома бих се радовао да најзад дођем у Бугарску, пошто сам толико много сазнао о бугарској народној музици путем кореспонденције.»¹² Као што је познато, његови покушаји или бар његова изражена спремност, нису могли ништа да промене. У сваком случају, остало је до данас непознато како је Барток дошао до бугарских фолклорних расправа, као и до збирки са записима бугарских народних песама или бар до информацијама о њима. Преко кога и с ким је остварио контакте са Бугарском академијом наука? Од када потиче његово познанство са Рајном Кацаровом? Да ли су се њих двоје икада срели? Да ли је он имао контакте и са другим Бугарима?

¹⁰ Вид. писмо бр. 3 – Барток Кацаровој (1935?)

¹¹ Године 1936. Барток је поново покушао да посети Бугарску, овог пута желећи да искористи своје познанство са Панчом Владигеровом, који је у то време био најпознатији бугарски музичар у иностранству. У Архиву П. Владигерова сачувано је једно писмо са датумом 15. јуни 1936, у којем се наводи 30. октобар као датум за приређивање концерта. У једном писму од 19. 06. исте године одговара Панчо Владигеров на постављена питања и изражава своју спремност да помогне у припремама посете и концерта. Владигеровљево писмо је први пут објављено у Documenta Bartókiana, Н.3, В. Schott’s Söhne, Mainz, 1968, 196 -197. До данас није познато да ли је било размене писама између двојице композитора (још није објављен ни попис његове кореспонденције).

¹² Барток Владигерову, 15.06.1936, Музеј «Владигеров» у Шумену.

Проучавања у овом правцу изискују повратак у историју, захтевају да се у архивима пронађу сакривени трагови који би помогли да се реконструишу чињенице. Такво «ровање» по прошлости до сада није интересовало бугарску музикологију.

Бартоково интересовање за фолклор других народа тече паралелно са његовим композиторским радом и скоро је увек повезано с њим. «У збиркама сељачких песама, које су већином настале још пре Првог светског рата, осећао је Барток ону музичку и духовну снагу која све више нестаје из друштвене стварности, удаљава се или сувише слаби, а тек у историјским догађајима игра неку улогу.»¹³ Бугарски фолклор није изузетак у овом погледу. Управо супротно – «бугарски ритам» (ову дефиницију је увео Барток и увек користио када је говорио о неправилном метру) одушевљава га својом лепотом, необичношћу и јединственом архитектоником организације музичког тока. Научничко интересовање Бартока за «бугарски ритам» нашло је пун израз у његовом чланку «О такозваном бугарском ритму» (*Az úgynevezett bolgár ritmus*«), објављеном први пут на мађарском језику 1938. године.¹⁴ Ови ритмови су снажно присутни у његовој музици.

Први конкретни израз тог интересовања уочава се у *V žudackom квартејету* (1934), у којем «ови ритмови стоје у средишту његовог првог већег дела насталог после трогодишње композиторске паузе (у скерцу «*Alla bulgarese*«).¹⁵ Отприлике у то време, или нешто касније (тачан датум није познат), Барток је компоновао два мала комада *Буџарски ритам* у шестом делу *Микрокосмоса* (бр.113, 115), као и завршне комаде *Шест иџара у буџарском ритму* (бр.148 -153). Ови мали комади, а нарочито *Шест иџара* (које многи истраживачи сматрају «свитним циклусом» у «сувереном, великом Бартоковом стилу»¹⁶), показују један до тада непознат приступ фолклору. Поједини његови елементи (у овом случају карактеристичне метроритмичке структуре) укључени су као материјал у свеукупни музички развој, у који уносе своје специфичне звучне боје, не толико као фолклорни квалитет, колико у смислу неуобичајене (а за западноевропску музич-

¹³ Tibor Tallián, *Béla Bartók. Sein Leben und Werk*, Corvina, Budapest, 1988, 207.

¹⁴ *Az úgynevezett bolgár ritmus*, у часопису *Énekző V*, 6, 1938, Budapest. Касније је овај чланак поново објављен у Мађарској 1948, 1956. и 1966, затим у Италији (1955), Румунији (1955), Чехословачкој (1965), Немачкој (1972) и САД (1976). Једино бугарско издање до данас налази се у часопису *Бугарска музика* 8, 1961 (превела Естер Хостеван).

¹⁵ Tibor Tallián, *Ibid*, 207.

¹⁶ *Ibid*, 245.

ку традицију непознате) музичке организације метричког пулсирања на основи једног јасно индивидуализованог музичког језика.

Треба приметити да је у то време бугарска професионална музика имала већ значајне резултате у осмишљавању рада са фолклором, на првом месту у делу Панче Владигерова, који се служио средствима високо професионалне композиционе технике и утицао на многе своје савременике. Чудно је, међутим, да су Бартокови комади остали далеко ван видокруга бугарских музиколога у њиховим полемикама о развоју музичког језика, нарочито током педесетих година 20. века. Као и у целом систему *Микрокосмоса*, у тим комадима је упечатљиво свесно удаљавање од стереотипа тумачења фолклорног као музичког материјала, традиције или израза једног завршеног система колективног стварања. Истовремено, «сваки тон, сваки ритам и свака веза овде су еманциповани. Бартоков однос према традицији је такав да он њу истовремено напушта и широкообухватно користи. Јер цео циклус није ништа друго до резимирање и ново вредновање свега онога што је током векова настало код европских (чак и азијских) сељачких народних слојева, али и западне уметничке традиције и њених великих композитора!»¹⁷

Резултати бугарске фолклористике до средине 30-их година, и то пре свега теорија Добри Христова о неправилним тактовима и истраживања Васиља Стоина, утицали су свакако на Бартоково интересовање за «бугарски ритам». Може се рећи да су радови на подручју фолклора представљали прву научну афирмацију бугарске музикологије на европској сцени. Интересантно је да је једна од последица тих истраживања била та да су теме везане за музички фолклор и његове специфичности постале доминантне у дисертацијама и рефератима припреманим на универзитетима разних европских земаља.¹⁸ Средином 30-их година млади музичари из иностранства такође су почели да показују интересовање за ту област. Једна таква статистика код нас, међутим, још није начињена, иако би била врло интересантна, а тешко је веровати да се у догледној будућности може очекивати труд око тако тешког и за музикологе вероватно не тако привлачног рада.

---

¹⁷ Ibid, 244.

¹⁸ У то време су се појавиле многе дисертације које се баве бугарским фолклором: Стојан Брашованов (1923, Лајпциг), Луис Петров (1929, Калифорнија), Стојан Цуцев (1931, Париз), Васил Спасов (1931, Беч), Стојан Паунчев (1934, Праг), Нађа Михајлова (1937, Бостон), Христо Обрешков (1937, Берн), Валтер Крамолич (1938, Праг), Љубомир Романски (1940, Берлин), Георги Бакарџијев (1940, Праг), Коста Николов (1942, Берлин), Лилијана Попова (1948, Франкфурт) и др.

Писма из кореспонденције између Беле Бартока и Рајне Кацарове, која су већ објављена у Мађарској и Немачкој, овде су представљена хронолошки, према њиховом датирању, и са кратким редакторским коментарима из већ наведена три издања о Бартоку. Пошто је текст најранијег од њих (са датумом 27. фебруар 1935) дат у преводу на немачки језик у мађарском издању Corvina Verlag-а, он ће овде бити по први пут представљен на француском оригиналу, на основу једног сачуваног преписа који нам је уступио Георги Кукудов из свог личног архива.¹⁹

1. писмо – Б. Бартока Кацаровој

Објављено у: *Béla Bartók – Ausgewählte Briefe*. Corvina Verlag, Budapest, 1960, 157-158. Прво писмо ове кореспонденције представљено је у том издању у преводу на немачки језик. Сада се објављује први пут према копији оригинала на француском језику, сачуваној у личном архиву Георгија Кукудова.

Budapest, II Csalán út 27
le 27. Febr. 1935

Chere Madame,

je suis extrêmement désolé que la perfidie du bureau de concert Antonoff a rendu mon voyage impossible. Au dernier moment, 5 jours avant le concert, il a changé les conditions!

Il m'aurait tellement intéressé de connaître, de voir, comment vous travaillez tous dans le domaine du chant populaire, de faire votre connaissance, d'entendre peut-être les paysans dans un village chanter ces rythmes extraordinaires. Mais, hélas, Dieu – c.à d. Antonoff – a autrement voulu.

J'ai déjà commencé à étudier le I. volume de la grande édition. J'aurais à faire des questions à cet égard, mais ce ne sera qu'au bout de quelques mois, quand je serai plus avancé dans ce travail. Quand à la somme que vous m'avez voulu transmettre, je vous prie de m'acheter et de m'envoyer des livres bulgares tant que la somme ne s'épuisera pas (y compris les frais de la poste): par exemple une sorte de grammaire – cours moyen – qu'on emploie dans les écoles, un livre de lecture de la – disons 2. ou 3. classe élémentaire (probablement avec des images), puis, s'il reste encore de

---

¹⁹ Текстови писама су репродуковани верно оригиналу, што значи да су задржане све ортографске и граматичке грешке (примедба редакције *Музиколоџије*). – Les textes de ces lettres sont reproduits fidèlement à l'original, ce qui veut dire que toutes les fautes de grammaire et d'orthographe sont retenues (note de la rédaction du magazine).

l'argent, des magasin, des quotidiens. (Naturellement, si ça ne vous ennuié pas; autrement vous pourriez attendre une occasion, par ex. un voyage de M. le Prof. Fehér à Budapest, pour me faire remettre l'argent).

Je n'ai pas besoin de dictionnaire puisque j'en ai un excellent, celui de Weigand (bulgar-allemand).

Pour les chansons que vous demandez je pourrai vous envoyer (en cadeau) un cahier de 20 chants pop. hongr. avec accompagnement très facile et très simple, publié par Kodály et par moi.

Un autre recueil (5 chants pop. slovaques) coûtera, si vous le voulez, 3 ou 4 Reichsmark; mais c'est très difficile autant à chanter qu'à l'accompagner.

Je vous prie de remettre la lettre ci-jointe à M. le Prof. Fehér dont je ne sais pas l'adresse; là je lui explique les raisons qui m'ont empêcher d'aller à Sofia.

Agrééz, chère Madame, l'expression de ma consideration

Béla Bartók

2. писмо – од Р. Кацарове Барџоку

Објављено у *Documenta Bartókiana*, Н.3, 173-174, 1968, В. Schott's Söhne, Mainz. Писано је руком. Редакторске белешке о писму су од Јаноша Демења и овде су само преведене на бугарски.²⁰

Sofia, 23. mart 35.²¹

Cher Monsieur,

J'ai reçu Votre lettre du 27 fevr. juste au moment ou je partais en province et je l'ai prise avec moi ayant la meilleure intension de repondre dès que j'aurais eu un moment libre. Mais il me fut impossible de le faire pendant mon voyage (quand on est à la campagne parmi les braves paysans on a tant à faire, à voir, à entendre, à noter; ils demandent – il faut repondre; on apprend beaucoup d'eux, mais il faut aussi donner) et en rentrant c'était mon premier devoir à remplir.

Si Vous êtes desolé d'avoir été empêché de venir à Sofia²², je suis encore plus desolée et triste. Jugez mon malheur – je suis allée deux fois à la gare et c'était toujours en vain. Même j'avais plané de vous inviter de venir avec moi dans quelques villages que j'avais à visiter pour Vous faire entendre sur place les chants populaires bulgares.

²⁰ Овде на српски (примедба редакције *Музикологије*).

²¹ Датум је вероватно написан ћирилицом.

²² Вид. DemBr/III, 402, и DemABr, 157-158.

Esperons que plus tard nous pourrions arranger un concert de la part de la société hungaro-bulgare à Sofia. Mr. Fehér²³ me disait d'avoir en pensée de Vous faire venir à Sofia. Pour le moment il est /à/ Budapest, vous vous verrez et vous en parlerez, j'espère. En attendant le moment ou on se verra nous nous comprendrons par lettres et je repondrai toujours avec plaisir à toutes les demandes et questions que vous auriez à me faire.

Merci bien pour les chants promis²⁴ – je les apprendrai et je les chanterai avec joie.

Je sorte aujourd'hui pour remplir vos commissions. Concernant le grammaire – nous n'avons pas un tel dont un étranger pourrait s'en servir. Ce ne sont que grammaires d'école. Le mieux est de vous procurer un de Weigand ou grammaire de la langue bulgare par Beaulieux (Léon) professeur de la langue bulgare à l'Ecole des langues orientales à Paris²⁵. Mr. Prof. Feher pourrait aussi vous être utile avec ses conseils comment apprendre le bulgare puisqu'il connaît la langue avec toutes ses finesses. Son adresse est – Gyarnat u 13/a. Il a la votre. Avec la poste d'aujourd'hui je lui envoie votre lettre.

Agréez, cher Monsieur, l'expression de ma considération distinguée
Raina Katzarova

3. писмо – Б. Бартока Кацаровој

Објављено у *Documenta Bartókiana*, Н.3, 284-284, 1968, В. Schott's Söhne Mainz, као допуна (Anhang) под бр. 23, у низу Бартокових писама и писама која је он примио, без ознаке тачног датума. Редакторска белешка је од Јаноша Демења, коме вероватно нису била позната остала писма у архиву која је Денис Диле две године касније, 1970, представио у DocBт/Heft 4.

[1935?]

Madame,

Jusqu'a ce moment je n'ai pas d' nouvelles de M. le Prof. Fehér; peut-être qu'il est empêché de venir Budapest. Le Konzertgesellschaft m'a averti dans une lettre de 29. Dez. qu'on a déjà envoyé à Sofia à l'Académie

---

²³ Геза Фехер (1890-1955), мађарски научник и универзитетски професор, који се бавио раним историјским везама између Мађара и Бугара.

²⁴ Вид. примедбу 20.

²⁵ У Бартоковој библиотеци се могу наћи два бугарска уџбеника: Fr. Kymazal, *Praktisches Lehrbuch der Bulgarischen Sprache für Selbstunterricht*, A.Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig, и Dr. Dimiter Gavriysky, *Bulgarische Konversations Grammatik für den Schul- und Selbstunterricht*, 2.Aufl. Julius Groos Verlag, Heidelberg, 1923. У овим књигама могу се видети трагови озбиљног учења граматике. Зато се може претпоставити да је Барток био у стању да разуме бугарске текстове уз помоћ речника. Вид. додаток *Documenta Bartókiana*, 23.

Bulgare des Sciences la somme de 2300 lêva, dont 500 est destiné pour les deux exemplaires des Chan. de Rhodope, et dont le reste – 1800 – (déduction faite de 10% qui m’ont été offert par M.Tchipeff) doit être transmis à la Librairie Tchipeff pour les deux exemplaires aussi bien du I. que du II. volume de la grande édition, que je veux acheter. Puisque je voudrais avoir ces 6 volumes à ma disposition aussitôt que possible ou bien les deux exemplaires du I. volume de la grande publication, je prie M.Tchipeff de me les envoyer une à une par la poste, comme „imprimé” mais naturellement recommandé! Vous m’avez dit dans votre carte postale du 17. dec. que le prix du II. vol. de la grande publication sera en tout cas plus bas que celui du I.vol., de sorte qu’avec la somme de 1800 les frais de poste sont peut-être aussi couverts. Si non, alors M.Tchipeff doit m’écrire, combien je dois encore payer pour les frais d’envoi; j’aurai l’occasion de lui envoyer la différence au commencement du Février.

Excusez-moi de vous tant uncommoder avec cette affaire, mais j’ai tant envie d’étudier au plus tôt que possible ces publications d’une richesse incomparable.

Agréez, Madame, l’expression de toutes mes sympathies

Примедба: Барѝокова ѝсма уѝућена Кацаровој униѝиѝена су за време раѝиа, са једним изузеѝком (ДетВр/III, 402). Ово ѝсмо реѝродукујемо ѝрема сачуваном копиѝиѝу. Друѝа два копиѝиѝа биће објављена у ДосВ IV, ѝоѝиѝо се неѝосредно односе на ѝредмеѝи коѝи се у ѝој свесци обрађује.

4. ѝсмо – Р. Кацарове Барѝоку

Преостали део кореспонденције између Бартока и Кацарове (четири писма и две поштанске карте) представио је Денис Диле у *Documenta Bartókiana*, 4, 1970, B.Schott’s Söhne Mainz.

Sofia, le 26 sept. 35.

Chère Monsieur le Professeur,

Avant tout agréez mes remerciements les plus cordiales pour les mélodies roumaines de Noël²⁶ ainsi que pour les deux cahiers des chansons populaires.²⁷ Je travaille maintenant sur un recueil général des ch. de Noël bulgares, et l’étude de votre livre sera d’une grande importance pour moi.

Maintenant je tâcherai de répondre aux questions que vous m’avez posées:

²⁶ *Melodien der rumänischen Colinde*, Universal Edition, Wien, 1935.

²⁷ Вид. већ цитирана писма од 27. фебруара 1935. и 23. марта 1935.

1. Dans mes voyages j'ai eu l'occasion d'entendre de plaintes funèbres, mais toutes les fois où j'ai voulu noter les paroles et le chant les femmes ont toujours refusé, disant qu'il leur était impossible d'arranger les paroles comme quand elles pleuraient le mort; que ce ne sont pas des chansons véritables; que sans le chagrin qu'on sente devant le mort present les paroles ne viennent pas. Puis, superstitieuses qu'elles sont, elle comptent une blasphème de pleurer un mort imaginaire, croyant que de cette manière on appelle le mal et que la mort ne tardera pas de venir dans cette maison. Les plaintes funèbres chez nous sont toujours d'improvisations inspirées par la perte d'une personne chérie. Il y a aussi des pleureuses payées. L'unique dont j'ai fais connaissance, une pomaque²⁸, refusa de "pleurer" sans cause. Il y a dix jours j'ai noté à peine les fragments ci joints. Mr. Stoin me disait qu'une institutrice, ayant vécu longtemps dans un village où la tradition de pleurer les morts est très vivante, sait quelques plaintes funebres. On l'a dit maintenant à Sofia. Dès que je pourrais la voir je tâcherais de noter ces chants, si ça vaudra la peine, puisque j'ai eu toujours peur des sources intermédiaires.

2. Pour le placement des barres de mesure. Dans les cas cités N° 192, 193, 194, 258 261, 263 c'est toujours la m. 9/16 et dans tous les six cas il s'agit de mélodies de dances, dont le mouvement est si bien défini, qu'un autre placement des barres ne pourrait avoir lieu. Et puis le genre des lignes change quelquefois dans une même chant p.ex. N° 192 les deux derniers vers sont 4 + 4

Не ща Иван / да ме води
Искам Дунаф / да ме носи.

Le refrain de la chanson 261 est aussi 4 + 4
Стоене ле / гидийо ле.

Il y a aussi deux autres divisions du vers de 8 syllabes 5 + 3 ou 3 + 5. Par ex. N° 192 les lignes 2, 3, 4,

6 sont divisées 3 + 5. La division des lignes du N° 258 est plutôt 5 + 3 que 3 + 2 + 3.

C'est pour cela que Mr Stoin n'a pas attaché grande importance à la divisions du vers. Aussi souvent l'accent mélodique ne correspond pas à l'accent logique de la parole dans le vers.

---

²⁸ Бугарска реч «помак» означава оне Бугаре који су насилно преведени у мухамеданску веру између 15. и 19. века. Они живе у области Родопа (јужна Бугарска) и између река Вите и Панеге (северна Бугарска). Они су сачували бугарски језик у његовој најчистијој форми: у Родопима говоре врло старим дијалектом. Песме помака су најмелодичније у бугарском фолклору.

3. Spécialement pour N° 277 la petite note** sous ligne nous explique que “Шибнете края” est le quatrième vers et le 4,5 et 6ème vers seront chantés sur la mélodie de la deuxième phrase.** Nous avons ici un décasyllabe qui dans les trois premières lignes est divisé en 7 + 3 (4 + 3 + 3) et dans les lignes 4, 5 et 6 le 10-syllabe est divisé en 5 + 5

3 + 2   3 + 2

Йот коя страна / йот коя страна

Si nous laissons tomber les répétitions nous aurons deux genres de lignes à 7 et à 5 sil.

En général, quand il arrive que les lignes aient plus des syllabes que celle placée sous la mélodie, on coupe le quart en deux croche, ou le croche en double croche, ou de deux croche on fait une . Puisque tous les chanteurs du peuple sont jusqu' à un certain degré improvisateurs, cela arrive souvent, qu'au moment donné ils ajoutent au vers des syllabes, sans que cela nuit trop à la mélodie, p.ex. 278, la ligne 9.

о - тва - ряй - те, пор-ти-те

4. Pour la transposition des mélodies – vous avez bien remarqué – on a évité autant que possible les # et les δ . Mais quand il s'agit de la seconde augmentée, on a toujours préféré cis b puisque cela nous rappelle tout de suite la 6ème voix d'église – l'ancien mode de cette chanson. La notation avec un δ (as) est aussi employée. Pour les mélodies de deux degrés seulement – j'ai parlé spécialement avec Mr Stoin – il n'a pas eu une raison spéciale en les donnant soit comme do-re, soit comme re-mi, ou fa-sol, etc. et puis-que c'est toujours la seconde majeure il les a laissées comme elles étaient offertes par les autres collaborateurs.

5. Je connais le disque B 10635, dont le N° nouvel est 10664. Les musiciens ne sont pas paysans, c'est un clarinetiste d'une bande militaire, deux violinistes, 1 trombe, castanettes et piano. Un tel genre d'orchestre n'est pas habituel pour nos villages. Mais l'exécution est très bonne. Vous dites que les N° 3915, 3916 et 3905 vous semblent tronqués en comparaison du disque. La vérité est que les ch. p. bulgares sont ordinairement courtes, mais dès que un motif est exécuté par des instruments, on l'élargit, on le développe. Ce disque n'a pas été mis en notation. Quand au disque de Columbia D 8436 – cette maison n'a plus des représentants en Bulgarie. Je crois que c'est un solo de Kaval de Kekajov. On m'a promis de me trouver le disque alors je pourrais vous dire plus sur ce disque après l'avoir entendu encore une fois, puisque je l'ai entendu il y a trois années. Nous avons toute une série de disques de la même valeur que les NN cités.

6. Ce n'est que le manque d'argent qui nous empêche de faire des enregistrements mécaniques. Il y a 4 ans j'ai fait des démarches devant le Notgemeinschaft à Berlin. En vain. C'était juste le temps mal choisi hélas, ou ils étaient déjà assez pauvres pour pouvoir donner leur aide aux étrangers! Les Icelander en ont profité 6 ou 7 ans avant. Nous avons toujours malchance.

J'ai fait la propagande pour les ch. de Noël, mais jusqu'à présent personne n'a pas répondu. C'est toujours la crise, qui nous étouffe.

Excusez, Monsieur le Professeur, ma réponse tardive et demandez toujours quand vous pensez que je pourrais vous être utile avec mes réponses.

Votre très dévouée

Raina Katzarova

5. Пошћанска карћа Р. Кацарове Барћоку

Monsieur / Béla Bartók / II Csalán út, 27 / Budapest / Hongrie

Poststempel: Sofia-Gare

24-1-36

Sofia, le 23.I.36.

Chère Monsieur le Professeur,

Notre Musée a reçu le cahier "Musique paysanne serbe et bulgare du Banat". Est-ce que ce cahier est issu comme complément d'un livre – traité de musique paysanne où ce n'est qu'un recueil de chansons de ce pays. Il m'est nécessaire de savoir cela puisque je veux donner une recension dans le bulletin de notre Musée sur vos livres issus de 32 à 36. Je ne suis pas certaine d'avoir sous la main tout ce que vous avez donné pendant ce temps concernant le Folklore musical. Quel est ce livre dont Mr Stoin a reçu un cahier sans commencement et sans fin (p.61-80) où vous lui montrez des rythmes bulgares dans les chansons roumaines? Puis un autre livre écrit en hongrois, dont je n'ai pas pu retenir le titre, mais je la demanderai à Mr Stoin – le livre est à lui.

Je serais très reconnaissante si vous me repondiez à temps, puisque nous préparons déjà les matériaux. Agréez mes sentiments les plus respectueux

Votre Raina Katzarova

6. Њисмо – Б. Барћока Кацаровој

Budapest, II., Csalán u. 27.

Le 6 février 1936.

Chère Madame,

il y a un mois, j'ai envoyé au Musée Ethnographique de Sofia un exemplaire de la notation définitive de toutes les mélodies que j'ai recueillies

dans 2 villages serbes et un village bulgare. La partie bulgare – c'est vrai – est un peu maigre, ne contenant malheureusement que 7 mélodies. Pourtant elles offriront quelque intérêt à votre Musée, parceque ces mélodies sont, d'après les informations que vous m'avez si aimablement fournies dans votre dernière lettre, les premiers chants paysans²⁹ bulgares enregistrés. Du reste, le chant mortuaire (N°)³⁰ est le premier de ce genre qui ait été mis en notation. Le village est situé près de Temesvár (actuellement Timișoara³¹) vers le nord; d'après mes informations, les habitants y sont venus il y a 200 ans, d'une partie de la Bulgarie dont j'ai oublié le nom. J'ai essayé de corriger la notation des premières strophes (enregistrées) de parole d'après les cylindres, et j'espère que leur notation est maintenant juste. Mais la suite que j'ai notée seulement sur le lieu, sans l'enregistrer, contient sûrement beaucoup de fautes d'écriture et beaucoup de malentendu. Si vous en trouverez quelques-unes, voudriez vous avoir la complaisance de me les indiquer. Les cylindres appartiennent au Musée d'Ethnographie de Budapest, où ils sont à la disposition des savants. Ce que vous m'avez écrit sur l'impossibilité d'employer le phonographe dans vos recherches, est vraiment désolant. Il faudrait absolument trouver des ressources d'argent nécessaire pour ce travail. Si vous me permettez, je vous [2. стр.] proposerais quelques moyens à y arriver.

Il y a deux pouvoirs musicaux aujourd'hui presque dans tous les pays. L'un est la radio (T.s.f.). Je sais que la radio chez vous n'est pas encore proprement organisée. Heureusement, parcequ'ainsi vous pourriez avoir la chance d'influencer l'organisation dès le commencement, d'une manière de forcer la T.s.f. de sacrifier un petit pourcentage à aider les recherches du folklore musical. D'abord, ce sera naturellement une somme minime, mais avec la croissance annuelle des abonnés, cela peut devenir une somme considérable.

Si, comme chez nous, l'organisation de la Société existe depuis tant d'années, c'est extrêmement difficile d'y faire les moindres changements plus tard. Mais, au commencement (et, comme j'ai entendu dire, l'état est en train d'organiser cette affaire en Bulgarie), la direction du Musée Ethnographique devrait être assez habile de faire accepter ses³² vœux. On pourra même attirer l'attention sur le fait que cette somme donnée par la Soc. rad. ne sera pas perdue pour elle, surtout si on fera employer une partie d'argent de faire des disques: ce qui permettra d'établir un fonds musico-folklore; ce fonds sera plus tard d'une immense valeur et irremplaçable.

L'autre pouvoir est la Société des compositeurs (créée pour le contrôle des droits d'exécutions musicales). Vous avez eu chez vous, il y a 2 ans –

---

²⁹ Реч «paysans» је изостала на копији.

³⁰ Број недостаје и на концепту, и на копији. Вероватно се ради о броју 22.

³¹ На копији пише: Timisvara.

³² На копији пише: ces.

M. Brăiloiu, le secrétaire de la Soc. des compositeurs roumains. Il a organisé cette dernière d'une manière vraiment excellente, et sans pareille, afin de mettre de l'argent à la disposition de l'Archive de musique populaire à Bucarest. Probablement [3. стр.] vous êtes informée par M. Brăiloiu sur l'organisation de cette institution, il m'est donc superflu de donner des détails là-dessus. Je ne sais pas, a-t-on³³ déjà fondé une Société des compositeurs en Bulgarie ou non; mais s'il y en a déjà une, ou si elle est en train d'être fondée, il serait d'une importance immense d'y introduire les mêmes principes, que M.Brăiloiu a introduits dans la Soc. roumaine.

Mais si – contre toute probabilité – tous les deux moyens se trouvaient impraticables, il y a encore un troisième. J'ai lu (dans l'introduction du I. volume de M. Stoin) que le gouvernement bulgare a l'intention de faire publier, outre les 2 volumes déjà parues, encore d'autres volumes. Maintenant: dans les 2 volumes il y a beaucoup de variantes³⁴, des centaines et des centaines, qu'on a dû certainement publier aussi, mais dont la publication n'a pas une importance de premier ordre. Mon avis est: s'il est absolument impossible de trouver de l'argent ailleurs pour les phonogrammes, on ne devra publier que les mélodies qui sont encore inconnues, dans les volumes suivants, en omettant la grande quantité des variantes. Le reste de l'argent qui a été destiné à la publication de toutes les mélodies, pourra être employé pour faire les phonogrammes.³⁵

En écrivant cette lettre, je viens de recevoir votre carte postale; voici ma réponse à vos questions:

1. La "Musique paysanne serbe et bulgare" est une "publication" indépendante, si toutefois on a le droit de la nommer une publication, puisque je n'ai fait que 10 exemplaires.
2. Ce cahier "sans commencement et sans fin" est tiré de mon livre "Melodien der rumänischen Colinde" dont M. Stoin aussi bien que vous possède un exemplaire.
3. [4. стр.] Le cahier hongrois est "Népzenénk és a szomszéd népek zenéje", l'année dernière, il a été publié aussi en traduction allemande, dans le volume XV. du "Ungarische Jahrbücher", Editeur Walter de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig (page 194-258). Cette année on va le publier probablement aussi en français, alors je vous enverrai un exemplaire de cette dernière publication et aussi à M. Stoin. Je crois que vous préférerez la traduction française à l'allemande?

Agrez, chère Madame, l'expression de toutes mes sympathies.

---

³³ На копији пише: a-t on.

³⁴ На копији пише: variantes.

³⁵ На копији пише: phongogrammes.

7. њошијанска карѝа Р. Кацарове Барѝоку

Sofia le 19.2.36.

Cher Monsieur,

Je voulais justement vous écrire quand j'ai reçu votre dernière lettre. Je puis vous dire que notre Radio s'est bien intéressé de l'enregistrement des chansons populaires et on est en pourparlers avec une maison allemande – même on a commencé à faire les premiers essais. J'espère qu'en quelques mois nous pourrions faire déjà des enregistrements.

Je me suis aperçu tout de suite après l'envoi de ma lettre que le cahier sans commencement et sans fin fait partie des Roum. Colinde. Excusez ma distraction. J'ai cherché pour vous des disques et j'en ai trouvés d'assez intéressants. Pour le moment trois – un (♩♩♩.) de caval – tout un disque. Mr le Prof Feher³⁶ est maintenant à Rome et il n'arrivera que le commencement de Mars. Je demanderai à la Légation Hongroise – peut-être il y aurait quelqu'un qui pourrait bien vous apporter les disques. Puisque je ne sais pas si Feher viendra tout de suite à BP.

Dans la Musique Paysanne serbe et bulgare les N° 12, 13, 14, 15, 16, 17 et 18 sont des danses cornemuses. Le bourdon pourtant n'est pas comme celui de la „gárda” bulgare, qui tient toujours seulement un ton invariablement. Le bourdon montré dans le cahier est de deux tons g¹ et d¹. Est-ce que c'est une cornemuse à deux bourdons? Mais si tel était le cas les deux bourdons se feraient entendre tout à la fois. Où c'est un bourdon avec une clef spécial? J'ai cherché en vain Sammelbände de I. M.G. XIII, 3, 1912. Là il y a dedans un article “Zampogue calabresi” de Vito Fdeli. Pourriez vous me le procurer pour quelques jours seulement? Je vous serais très reconnaissante. Peut-être vous êtes vous même en possession de ce livre. Je vous serai énormément reconnaissante.

Agrééz mes respects les plus distingués

Raina Katzarova

8. њисмо – Б. Барѝока Кацаровој[20.5.1936³⁷]

Chère Madame,

c'est toujours la même chose: il me faut toujours commencer par des excuses pour le retard de ma réponse!

Pourtant je voudrais tellement avoir les 3 disques que vous aurez la bonté d'acheter pour moi déjà dans mes mains.

---

³⁶ Вид. писмо од 23. марта 1935.

³⁷ Пошто је писмо од 15. јула 1937. (вид. бр. 9) одговор на ово писмо, верујем да је датум управо овај који предлагем.

9. писмо – P. Кацарове Барџоку

(руком писано)

15.7.37.

Cher Monsieur Bartók,

Je vous dois une lettre encore de l'année passée. Portant la date 20. 5. 36, cette lettre avait attendu longtemps pour être envoyée, mais de mon côté j'attendais pour faire cela la réponse du Mr le prof. Miletič, qui était un des plus grands, non, l'unique connaisseur de la langue des bulgares du Banat. Je lui avais envoyé le cahier contenant les chants bulgares du Banat pour avoir son opinion sur la langue des chants notés de Vous. Une fois il m'a appelé par téléphone me disant qu'il y avait des fautes graves et qu'il m'en parlera en détail plus tard. J'avais essayé bien des fois d'entrer en communication avec lui, mais il était parti et puis il était assez longtemps malade. Le jour ou j'avais réussi de le voir, il y a trois mois, il m'a dit que le cahier est perdu et il ne se souvenait plus bien les explications promises. Peu après il a quitté ce monde. Avec sa mort notre science a perdu un de ses plus grands savants. Il était membre du comité de notre musée et président de l'académie des Sciences.

Sur le cahier perdu j'avais fait quelques corrections. Si vous voulez bien m'envoyer un autre cahier je le donnerai au prof. Mladénov, qui pourrait faire des remarques sur la langue. Aussi ne pourrais-je vous prier d'envoyer encore un cahier pour la bibliothèque du Musée?

Je vous remercie vivement des disques que vous m'avez envoyés. Oh que vous êtes aimable! Toutes les chansons appartiennent au vieux style de la musique hongroise. C'est un plaisir pour moi de les entendre et les comparer aux chants bulgares construits sur base pentatonique. C'est dommage que je ne comprends pas l'hongrois. Et cette chanson avec ... Raina? Est ce que Raina est un nom féminin aussi chez vous?

Je peux vous annoncer une bonne nouvelle. Enfin notre ministre a résolu de nous accorder une somme pour que nous achetions un phonographe. Et pour le moment nous sommes en embarras de choix. On nous a trop recommandé l'appareil dont on se sert pour les collections du folklore musical à München – Deutsche Akademie. Ils préfèrent le stand appareil et pour les conditions bulgares nous n'avons pas besoin que d'un "reise" appareil. Les villages éloignés ou nous voudrions bien faire enregistrer des melodies n'ont pas d'électricité. Le mieux serait d'avoir tout les deux appareils, mais pour le commencement il faut que nous nous pourvoyons le plus tôt possible d'un appareil qui correspond aux exigences et conditions locales, et qui soit en même temps le dernier mot de la technique moderne. Je ne crois pas que les cylindres soient les plus pratiques. J'attend votre sage conseil et j'espère qu'il ne tarderait pas de venir. Je vous prie de tout coeur, de ne pas suivre mon mauvais exemple.

Encore une fois mil remerciements pour les disques et des remerciements anticipés pour les conseils que vous m'aurez donnés.

Agréez, cher Monsieur, mes sentiments les plus dévoués

Raina Katzarova

Si jointes explications retardées sur les disques. J'étais très heureuse de faire la connaissance de Mr et Mme Eissen⁴⁰ et surtout de Mr Gergely⁴¹ votre élève. Saluez le de ma part.

ПРЕВОДИ ПИСАМА

1. писмо – Б. Бартока Кацаровој

Будимпешта, II Csalán út 27
27. фебр. 1935

Драга госпођо,

изузетно жалим што је перфидност концертног бироа Антонов учинила мој пут немогућим. У последњем тренутку, 5 дана пре концерта, он је променио услове!

Толико би ме интересовало да упознам и да видим како ви сви радите на подручју народног певања, да Вас упознам, да можда чујем сељаке у неком селу како певају те изванредне ритмове. Али, нажалост, Бог – т.ј. Антонов – хтео је другачије.

Већ сам почео да проучавам I књигу великог издања. Имао бих да поставим питања у вези с тим, али то ће бити тек после неколико месеци, кад будем више напредовао у том послу. Што се тиче своте коју сте хтели да ми пошаљете, молим Вас да ми купите и пошаљете бугарске књиге све док се сума не исцрпи (урачунавајући и поштанске трошкове): на пример неку граматику – средњи курс – која се користи у школама, књигу лектире – рецимо, за 2. или 3. разред основне школе (по могућности са сликама), затим, ако остане новаца, часописе, дневне новине. (Наравно, ако Вам то не представља терет; иначе бисте могли да сачекате неку прилику, нпр. путовање г. проф. Фехера у Будимпешту, да ми пошаљете новац).

Није ми потребан речник, пошто имам један одличан, Вајгандов (бугарско-немачки).

Што се тиче песама које тражите, могао бих да Вам пошаљем (на поклон) једну свеску са 20 мађарских народних песама, са врло лаком и врло једноставном пратњом, у Кодајевом и мом издању.

---

⁴⁰ Ирен Ајсен (Iren Eyssen), мађарска камерна певачица.

⁴¹ Ласло Гергел (László Gergely), пратилац на клавиру Ирене Ајсен, Бартоков ученик; о њему се говори и у DemBr/III, 206.

Један други зборник (5 словачких народних песама) коштаће, ако га желите, 3 или 4 рајхсмарке; али то је доста тешко и за певање и за праћење.

Молим Вас да предате приложено писмо г. проф. Фехеру, чију адресу не знам; тамо му објашњавам разлоге који су ме спречили да одем у Софију.

Примите, драга Госпођо, изразе мог поштовања.

Бела Барток

2. писмо – од Р. Кацарове Барџоку

Софија, 23. марта 35

[*вид. нап. 19*]

Драги господине,

Примила сам Ваше писмо од 27. фебруара управо у моменту када сам полазила у провинцију и понела сам га са собом с најбољом намером да одговорим чим будем имала слободан тренутак. Али, било ми је немогуће да то учиним током мог путовања (када сте на селу са тим добрим сељацима, толико има тога да се учини, види, чује, забележи; они питају – треба одговорати; много се научи од њих, али треба и дати) и по повратку кући, то је мој први задатак који испуњавам.

Ако је Вама жао што сте били спречени да дођете у Софију [*вид. напомену 20*], мени је још више жао и тужна сам. Процените колико сам била несрећна – ишла сам два пута на железничку станицу, оба пута узалуд. Чак сам планирала да Вас позовем да пођете са мном у нека села која је требало да посетим, да бисте чули на лицу места бугарско народно певање.

Надајмо се да ћемо касније успети [2. стр.] да у организацији мађарско - бугарског друштва приредимо концерт у Софији. Г. Фехер [*нап. 21*] ми је рекао да је размишљао да будете позвани у Софију. Тренутно је у Будимпешти, видећете се и разговараћете о томе, надам се. Чекајући момент кад се будемо видели, бићемо у вези преко писама и ја ћу увек са задовољством одговорити на све Ваше захтеве и питања која бисте ми поставили.

Хвала Вам много за обећане песме [*нап. 22*] – научићу их и певаћу са радошћу.

Данас излазим да извршим Ваше поруџбине. Што се тиче граматике – немамо такву којом би странац могао да се служи. То су само школске граматике. Најбоље је да набавите Вајгандову граматику или граматику бугарског језика од Болијеа (Леона), професора бугарског језика у Школи источних језика у Паризу [*нап. 23*]. Г. проф. Фехер би такође могао да Вам буде користан својим саветима како научити бугарски језик, пошто он зна језик до танчина. Његова адреса је – *Guarpat u 13/a*. Он има Вашу. Данашњом поштом му шаљем Ваше писмо.

Примите, драги господине, изразе мог изузетног поштовања

Рајна Кацарова

3. писмо – Б. Бартока Кацаровој

[1935?]

Госпођо,

До сада немам никаквих вести од г. проф. Фехера; можда је био спречен да дође у Будимпешту. *Konzertgesellschaft* ме је обавестило једним писмом од 29. дец. да су већ послали у Софију Бугарској академији наука и уметности суму од 2300 лева, од којих је 500 намењено за два примерка Родопских песама, док остатак – 1800 – (са умањењем од 10% које ми је одобрио г. Чипев) треба да се пренесе Књижари Чипев за два примерка I и II тома великог издања које хоћу да купим. Пошто бих хтео да имам тих 6 томова на располагању [2. стр.] што пре могуће или два примера I. тома великог издања, молим г. Чипева да ми их пошаље један по један поштом, као «штампано издање», али, наравно, препоручено! Ви сте ми рекли у Вашој поштанској карти од 17. дец. да ће цена II. тома великог издања бити у сваком случају нижа него што је цена I, тако да су са сумом од 1800 можда покривени и поштански трошкови. Ако то није случај, г. Чипев би требало да ми напише колико још треба да платим за трошкове слања; имаћу прилику да му пошаљем разлику почетком фебруара.

Извините што Вам досађујем са том ствари, али много ми је стало да што пре проучим те публикације неупоредивог богатства.

Примите, госпођо, изразе мог пријатељства.

БЕЛЕШКА:

Писма госпођи Кацаровој су била, са изузетком једног (упор. DemBr/III, стр.402), уништена током рата. Ово писмо представљамо према једном сачуваном концепту. Друга два концепта биће објављена у DocBr/IV, с обзиром на то да се непосредно односе на предмет о којем се у овој свесци расправља.

4. писмо – Р. Кацарове Бартоку

Софија, 26. септ. 35.

Драги господине професоре,

Пре свега примите моју најсрдачнију захвалност за румунске коледарске мелодије [*най.* 24], као и за две свеске народних песама [*най.* 25]. Сада радим на једном општем зборнику бугарских коледарских песама, па ће студирање Ваше књиге бити од велике важности за мене.

Сада ћу покушати да одговорим на питања која сте ми поставили:

1. На мојим путовањима сам имала прилике да чујем тужбалице, али кад год сам желела да забележим речи и певање, жене су увек одбијале, говорећи да им је немогуће да удесе речи као када оплакују мртвог; да без жалости која се осећа пред мртвим, речи не долазе. Затим, како су сујеверне, оне сматрају да је светогрђе оплакивати измишљеног мртвог, верујући да се на тај начин призива зло и да ће смрт ускоро доћи у њихову кућу. Тужбалице су код нас увек импровизације инспирисане

губитком драге особе. Има и плаћених тужилица. Једина коју сам упознала, једна помаканка [нај. 26], одбила је да «плаче» без разлога. Пре десет дана забележила сам приложене фрагменте. Г. Стоин ми је причао да једна учитељица, која је дуго живела у једном селу у којем је традиција оплакивања мртвих врло жива, зна неколико тужбалица. Кажу да је сада у Софији. Чим будем могла да је посетим, покушаћу да забележим те песме, ако то вреди труда, пошто сам се увек плашила посредних извора.

2. У вези са убележавањем тактица. У наведеним случајевима бр. 192, 193, 194, 258, 261, 263, увек је метар 9/16 и у свих шест случајева ради се о играчким мелодијама, чији је покрет тако добро одређен, да неко друго место тактица не би могло да се одреди. Осим тога, врста стиха се мења понекад у истој песми, нпр. у бр.192 два последња стиха су 4 + 4:

Не ша Иван / да ме води

Искам Дунаф / да ме носи.

Рефрен песме бр. 261 је такође 4 + 4:

Стоене ле / гидийо ле.

Постоје и две друге поделе стиха од 8 слогова: 5 + 3 или 3 + 5. Нпр. у бр. 192 стихови 2, 3, 4, 6 подељени су на 3 + 5. Подела стихова у бр. 258 је пре 5 + 3 него 3 + 2 + 3.

Због тога г. Стоин није поклонио велику пажњу подели стихова. Осим тога, често мелодијски акценат не одговара логичком акценату речи у стиху.

3. Специјално за бр. 277, мала нота** испод линије објашњава нам да је «Шибнете края» 4. стих, а 4, 5, и 6. стих биће певани на мелодију друге фразе.** Овде имамо десетосложни стих који је у три прва реда подељен на 7 + 3 (4 + 3 + 3), а у редовима 4, 5 и 6 подељен на 5 + 5:

3 + 2

3 + 2

Йот коя страна / йот коя страна

Ако изоставимо понављања, имаћемо две врсте стихова, од 5 и од 7 слогова.

Уопштено говорећи, ако се деси да стихови имају више слогова него што их има испод мелодије, дели се четвртина на две осмине, или осмина на две шеснаестине, или се од две осмине направи . Пошто су сви народни певачи до извесног степена импровизатори, дешава се често да у датом тренутку додају слокове стиху, а да то не штети сувише мелодији, нпр. 278, ред 9.

о – тва – рьяй – те, пор-ти-те

4. За транспозицију мелодија – добро сте то запазили – избегавали смо колико је било могуће # и ђ. Али кад се ради о прекомерној секунди, увек смо више волели cis-b зато што нас то одмах подсећа на б.

црквени глас – стари модус те песме. Нотација са једном δ (as) користи се такође. За мелодије од само два цела ступња – причала сам о томе са г. Стоином – није имао неки специјални разлог да их представи било као до-ре, или као ре -ми, или фа-сол, итд, а пошто је то увек велика секунда, он их је оставио онаквим како су понудили други сарадници.

5. Ја знам плочу В 10635, чији је нови број 10664. Музичари нису сељаци, то је један кларинетиста из војног оркестра, два виолиниста, 1 труба, кастањете и клавира. Један такав тип оркестра није уобичајен у нашим селима. Али извођење је врло добро. Ви кажете да Вам бројеви 3915, 3916 и 3905 изгледају скраћени у поређењу са плочом. Истина је да су бугарске народне песме обично кратке, али чим један мотив изводе инструментима, они га проширују, развијају. Музика са те плоче није нотирана. Што се тиче плоче Колумбија D 8436 – та кућа нема више представника у Бугарској. Мислим да соло на кавалу изводи Кехајов. Обећано ми је да ћу добити плочу и онда ћу моћи нешто више да Вам кажем о плочи, кад је будем још једном чула, пошто сам је чула још пре три године. Имамо читаву серију плоча исте вредности као што су примери под споменутим бројевима.
6. Само нас недостатак новца спречава да правимо механичка снимања. Пре 4 године покушавала сам код Notgemeinschaft-а у Берлину. Узалуд. Време је било погрешно изабрано, јер су они већ били доста сиромашни да би могли да помажу странце! Исланђани су шест или седам година раније искористили ту прилику. Никад немамо среће.

Правила сам пропаганду за божићне песме, али до сада нико није одговорио. Стално нас гуши криза.

Извините, господине професоре, што Вам одговарам касно и увек ми се обратите кад мислите да бих Вам могла бити корисна са својим одговорима.

Ваша врло одана,

Рајна Кацарова

5. Поштанска карта – Р. Кацарове Баршоку

Monsieur / Béla Bartók / II Csalán út, 27 / Budapest / Hongrie

Поштански печат: Софија – железничка станица

24-1-36

Софија, 23. 1. 36.

Драги господине професоре,

Наш Музеј је примио свеску «Српска и бугарска сељачка музика у Банату». Да ли је та свеска издата као додаток неке књиге – трактата о сељачкој музици или је то само зборник песама тог краја. То ми је неопходно да знам, пошто желим да напишем рецензију о Вашим књигама од 32. до 36. у билтену нашег Музеја. Нисам сигурна да имам при руци све што сте објавили у том периоду у вези са музичким фолклором. Каква је то књига из које је г. Стоин добио неку свеску без почетка и краја (стр. 61

- 80) у којој му ви указујете на бугарске ритмове у румунским песмама? Затим, једна друга књига написана на мађарском, чији наслов нисам запамтила, али ћу је тражити од г. Стоина – књига је његова.

Била бих Вам захвална ако бисте ми одговорили на време, јер већ спремамо материјале. Примите моје изразе поштовања.

Ваша Рајна Кацарова

6. њисмо – од Б. Барџока Кацаровој

Budapest, II., Csalán u. 27

6. фебруар 1936.

Драга госпођо,

пре месец дана послао сам Етнографском музеју у Будимпешти један примерак дефинитвног записа свих мелодија које сам скупио у 2 српска села и једном бугарском селу. Бугарски део је – истина – помало танак, пошто садржи, нажалост, само 7 мелодија. Оне ће, међутим, бити од интереса за Ваш Музеј, пошто су те мелодије, према информацијама које сте ми љубазно дали у Вашем последњем писму, прве снимљене бугарске сељачке песме [*нај.* 27]. Уосталом, тужбалица (бр.) (*нај.* 28) прва је тог жанра која је забележена нотама. Село се налази близу Темешвара [сада Тимишоара – *нај.* 29] ка северу; према мојим информацијама, становници су се ту доселили пре 200 година, из једног дела Бугарске чије сам име заборавио. Покушао сам да исправим нотни запис првих строфа (снимљених) на цилиндрима и надам се да је њихова нотација сада исправна. Али, наставак који сам само на лицу места записао, без снимања, садржи сигурно доста грешака и неспоразума. Ако уочите неке од њих, молим Вас да ми их означите. Цилиндри припадају Етнографском музеју у Будимпешти, где су на располагању научницима. Оно што сте ми написали о немогућности да користите фонограф у Вашим истраживањима, заиста је жалосно. Апсолутно је потребно да се нађу новчана средства неопходна за тај посао. Ако ми дозвољавате, ја ћу Вам [2. стр.] предложити неколико начина да то остварите.

Данас постоје две музичке силе у скоро свим земљама. Једна је Радио. Знаш да Радио код вас није још до краја организован. Срећом, пошто бисте тако могли да утичете на њихову организацију од самог почетка, тако да их натерате да жртвују мали процент да би помогли истраживање музичког фолклора. На почетку ће то сигурно бити мала сума, али, са годишњим порастом претплатника, може прилично да се увећа.

Ако, као код нас, организација Друштва постоји већ низ година, изузетно је тешко да се накнадно учине и најмање промене. Али, на почетку (а, како сам чуо, држава сада то организује у Бугарској), дирекција Етнографског музеја би требало да буде доста спретна да наметне своју вољу [*нај.* 30]. Могла би им се чак скренути пажња на чињеницу да та сума коју ће обезбедити Радио неће бити изгубљена за њега, нарочито ако се један део новца употреби за производњу плоча: што ће омогућити да се успостави један музичко-фолклорни фонд; тај фонд ће касније бити од огромне вредности и незаменљив.

Друга сила је Удружење композитора (створено за контролу права музичких извођења). Ви сте имали код Вас, пре 2 године – г. Браилојуа, секретара Удружења румунских композитора. Он је то удружење организовао на заиста одличан и јединствен начин, да би ставио новац на располагање Архиву народне музике у Букурешту. Вероватно [3. стр.] Вас је информисао г. Браилоју о организацији те институције, па је сувишно да вам ја износим детаље о томе. Не знам да ли је већ основано [нап. 31]. Удружење композитора у Бугарској; ако постоји, или се управо оснива, било би од огромног значаја да се у њега унесу исти принципи које је г. Браилоју унео у Румунско удружење.

Али ако су – супротно свим очекивањима – оба начина неприменљива, постоји и трећа могућност. Прочитао сам (у уводу I тома г. Стоина) да Бугарска влада има намеру да објави, осим 2 тома која су се већ појавила, још и друге. Сада: у ова 2 тома има много варијанти [нап. 32], стотине и стотине, које је свакако требало објавити, али чија важност није првог реда. Моје је мишљење: ако је апсолутно немогуће да се другачије нађе новац за фонограме, треба објављивати само оне мелодије које су још непознате, у следећим томовима, изостављајући велики број варијанти. Остатак новца који је намењен објављивању свих мелодија могао би да се употреби за прављење фонограма.

Док сам писао ово писмо, примио сам Вашу поштанску карту; ево мојих одговора на Ваша питања:

1. *Српска и бугарска сељачка музика* је независна публикација, ако се сме назвати публикацијом, пошто сам направио само 10 примерака.
2. Та свеска «без почетка и без краја» је извучена из моје књиге *Мелодије румунских коледарских њесама*, чије примерке имате и Ви и г. Стоин.
3. /4. стр./ Мађарска свеска је *Népzénék és a szomszéd népek zenéje*; прошле године објављена је и у немачком преводу, у XV тому *Мађарског љодиињака*, издавач *Walter de Gruyter & Comp*, Берлин и Лајпциг (стр.194 - 258). Ове године ће га објавити вероватно и на француском и онда ћу Вам послати један примерак тог издања, а такође и г. Стоину. Верујем да бисте радије имали француски него немачки превод.

Примите, драга госпођо, изразе моје наклоности.

7. Поштанска карија Р. Кацарове Баршоку

Софија, 19.2.36.

Драги господине,

Управо сам се спремила да Вам пишем, кад је стигло Ваше последње писмо. Могу да Вам кажем да се наш Радио доста заинтересовао за снимање народних песама и сада су у току преговори са једном немачком кућом – чак су направљене прве пробе. Надам се да ћемо већ за неколико месеци моћи да направимо снимке.

Чим сам послала претходно писмо, приметила сам да је свеска без почетка и без краја у ствари део Румунских коледарских песама. Опро-

стите на мојој расејаности. Тражила сам за Вас плоче и нашла сам неке прилично интересантне. Тренутно их је три – једна са кавалом (♩♩♩♩.) – читава једна плоча. Г. проф. Фехер [нај. 34] је сада у Риму и вратиће се тек почетком марта. Питаћу у Мађарском посланству – можда има неког ко би могао да Вам донесе плоче, пошто не знам да ли ће Фехер доћи најпре у Будимпешту.

У *Српској и бугарској сељачкој музици* бројеви 12, 13, 14, 15, 16, 17 и 18 су игре на гајдама. Бордун, међутим, није као код бугарских гајди, које држе само један тон без промена. Бордун који је показан у свесци има два тона, ге' и де'. Да ли су то гајде са два бордуна? Али, ако је то случај, два бордуна би се чула истовремено. Или је то бордун са специјалним кључем? Тражила сам узалуд *Sammelbände I.M.G. XIII, 3, 1912*. Тамо је чланак «*Zampogue calabresi*» од Vita Fedelija. Да ли бисте могли да ми га обезбедите на само неколико дана? Била бих Вам врло захвална. Можда чак имате ту књигу. Била бих Вам много захвална.

Примите изразе мог нарочитог поштовања.

Рајна Кацарова

8. писмо – од Б. Барџока Кацаровој

[20.5.1936 (нај. 35)]

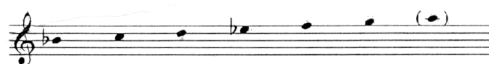
Драга госпођо,

увек исто: увек треба да се на почетку извињавам због кашњења са одговором!

А толико бих заиста хтео да имам у рукама 3 плоче које ћете бити добри да купите за мене.

Прво, напишите ми, молим Вас, колика је цена те 3 плоче у левима; затим ћете добити тај новац кроз неколико недеља, па ћете моћи да их купите. Најзад, треба сачекати да се створи прилика да се пошаљу у Будимпешту.

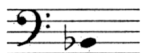
Изузетно сам задовољан због вести да постоји намера да се израде плоче са бугарском сељачком музиком! Само, треба добро изабрати примере за снимање, побринути се да ту буду најкарактеристичније мелодије и репрезентативне за главне музичке жанрове; избегавати мелодије које могу да изгледају као исечене или деформисане. Код нас, после толико занемаривања и оклевања – можда ће се такође ускоро донети одлука да се снимом неколико мађарских сељачких песама. Ви се, изгледа, чудите нашим гајдама са три цеви! Заиста, све гајде у бившој Мађарској, гајде Словака, Румуна и Срба, као и Мађара, имају три цеви, једну за мелодију:

Другу за тонику и доминанту (1. бордун):

Оне се праве од једног јединог комада дрвета, тако да се добија двострука цев. Трећа цев је 2. бордун, која увек даје тон

[*най.* 36]. Због тога [*най.* 37] се може изоставити нотирање тог непроменљивог тона. С друге стране, у старој Румунији, код Вас и код Шкотланђана такође, гајде имају [2.стр.] само 2 цеви (нашу 1. и 3.).

Приложио сам Вам опис наших гајди, извучен из моје публикације *Volksmusik der Rumänen in Maramureş*. Број I.M.G.-а са Феделијевим чланком који спомињете не постоји више у нашим библиотекама; а ни ја га, нажалост, немам.

Примите, драга госпођо, изразе моје наклоности.

9. писмо – од Р. Кацарове Бартоку

(руком писано)

15. 7. 37.

Драги господине Барток,

Дугујем Вам писмо још од прошле године. То писмо, које је носило датум 20. 5. 36, чекало је дуго да га пошаљем, зато што сам чекала одговор г. проф. Милетића, који је био један од највећих, не, једини зналац језика банатских Бугара. Ја сам му била послала једну свеску у којој су биле бугарске песме из Баната, да бих добила његово мишљење о језику песама које сте Ви записали. Једанпут кад ме је позвао телефоном, рекао ми је да има озбиљних грешака и да ће ми о томе говорити детаљније касније. Покушавала сам више пута да успоставим контакт с њим, али он је био отишао, а осим тога је био дуго болестан. Оног дана кад сам успела да га видим, пре три месеца, рекао ми је да је свеска изгубљена и да се више не сећа обећаних објашњења. Мало потом напустио је овај свет. Његовом смрћу наша наука је изгубила једног од својих највећих научника. Био је члан комитета нашег музеја и председник Академије наука.

У изгубљеној свесци направила сам неколико исправки. Ако бисте ми послали неку другу свеску, ја ћу је дати проф. Младенову, који би могао да начини примедбе у погледу језика. Дакле, да ли могу да Вас замолим да пошаљете још једну свеску библиотеци музеја?

Живо Вам се захваљујем на плочама које сте ми послали. Како сте љубазни! Све песме припадају старом стилу мађарске музике. Представља ми задовољство да их чујем и поредим са бугарским песмама са пентатонском основом. Штета што не разумем мађарски. А та песма са ... Рајном? Да ли је Рајна и код Вас женско име?

Могу да Вам најавим добру вест. Најзад је наш министар одлучио да нам одобри једну суму за куповину фонографа. Тренутно не знамо шта да изаберемо. Препоручили су нам апарат којим се служе за збирке музичког фолклора у Минхену – Немачкој академији. Они више воле стајаћи апарат, док у бугарским условима немамо потребе за «путним» апаратом. Удаљена села у којима бисмо желели да снимамо мелодије немају струју.

Најбоље би било да имамо оба апарата, али за почетак потребно је да се што пре снабдемо апаратом који одговара локалним захтевима и условима, а који је истовремено последња реч модерне технике. Не верујем да су цилиндри практичнији. Чекам Ваш мудри савет и надам се да ће он ускоро стићи. Молим Вас од свег срца да не следите мој рђави пример.

Још једанпут, хиљаду пута хвала за плоче и унапред се захваљујем на саветима које ћете ми дати.

Примите, драги господине, изразе моје оданости.

Рајна Кацарова

Приложена су закаснела објашњења о плочама. Била сам врло срећна што сам упознала г. и г-ђу Ајсен [нај. 38] и нарочито Вашег ученика Гергеља [нај. 39]. Поздравите га с моје стране.

Напомена Уредништва: *Раг Божидара Добрева, који је раније иштампаан на буџарском језику у часопису Бџларски музикални хроники, 3, 2000, 15-38, објављујемо уз љубазну сагласност аутора.*

Bojidar Dobrev

DER BRIEFWECHSEL ZWISCHEN
BELA BARTOK UND RAINA KAZAROVA
(Zusammenfassung)

Nur sieben Briefe und zwei Postkarten sind bis heute von der Korrespondenz zwischen Béla Bartók und der bulgarischen Folkloristin Raina Kazarova (1901-1984) bekannt, die im Archiv des Komponisten in Budapest aufbewahrt werden. Der früheste (von Bartók) datiert vom 27.02.1935, und der letzte (von Kazarova) vom 15.07.1937. Dem Inhalt dieser Briefe und dem aufrichtigen Ton nach, mit welchem sie sich gegenseitig informieren und Gedanken über ihre Forschungsarbeit und die Probleme im Zusammenhang mit der Vorbereitung einer Reise von Bartók nach Bulgarien austauschen, ist nicht schwer zu entnehmen, dass mehrere Briefe zwischen ihnen ausgetauscht worden sind und zwar wahrscheinlich binnen einer längeren Zeitspanne.

Man erfährt über die Korrespondenz zwischen Bartók und Kazarova im Jahre 1960, als in einer separaten Ausgabe Briefe an den Komponisten so wie einige von ihm geschrieben, die in seinem Archiv in der Form von Kladden oder Kopien aufbewahrt werden, zum ersten Mal veröffentlicht wurden. Wesentlich später – im Jahre 1968 – sind zwei neue Briefe entdeckt und veröffentlicht worden, im Original in französischer Sprache. Der erste stammt vom 23.03.1935 und der zweite ist ohne genaues Datum, aber mit der Bezeichnung 1935.

Die Briefe aus der Bartók-Kazarova Korrespondenz wurden früher in Documenta Bartókiana 3 und 4 veröffentlicht. Der früheste Brief (vom 27. Februar 1935)

wurde zuerst in deutscher Übersetzung präsentiert (Béla Bartók – Ausgewählte Briefe. Corvina Verlag, Budapest, 1960, S.157-158) und ist hier in Französisch nach einer Kopie aus dem Archiv von Georgi Kukudov, des Sohnes von Raina Kazarova, veröffentlicht.

UDK: 78.071.1 (044.2) Bartok B : 781.7 (497.2)